

מזונות לנכדים

(ע"א 261/67 לוי נ. יאיר וארנה לוי, כ"א פד"י, (2), 499)

בע.א. 261/67¹ ערער סב על חיובו בתשלום מזונות לנכדיו הקטינים, שהוריהם לא היו מסוגלים לפרנסם. המערער טען כי בית המשפט המחוזי טעה בהחלטתו, בכך שלא התחשב בעובדה שהמערער מפרנס שלש בנות בגירות שכלכלתן עליו. עוד טען המערער כי קיים סדר עדיפות בחובת המזונות, וחובתו לכלכל את בנותיו הבגירות קודמת לחובתו זו כלפי נכדיו.

ביהמ"ש העליון הגיע למסקנה שלאור העובדה ששתי בנות בגירות עובדות אין המערער חייב במזונותיהן, ואילו לגבי הבת השלישית מוכן היה ביהמ"ש להניח שהמערער חייב לתמוך בה, „במידה כלשהי“. נוסף לכך עולים רווחי המערער על הסכום שנאמד ע"י ביהמ"ש המחוזי. בקביעה זו, די היה לדחות את הערעור מפני שללא חובת מזונות כלפי הבנות הבגירות, אין שאלת סדר העדיפות מתעוררת. אולם, השופט קיסטר השיב גם לטענתו השניה של המערער וקבע כי ס' 4 לתיקון דיני משפחה (מזונות) תשי"ט 1959², קובע חובה כללית כלפי כל המנויים בסעיף „ואין מוקדם ומאוחר מבחינת החיוב במזונות“.

וזו לשון סעיף 4: „אדם חייב במזונות שאר בני משפחתו, והם —

1. הוריו והורי בן-זוגו;

2. ילדיו הבגירים ובני-זוגם;

3. נכדיו;

4. הורי הוריו שלו ושל בן-זוגו;

5. אחיו ואחיותיו שלו ושל בן-זוגו.

השופט קיסטר אומר כי „אם מצינו בהוק זה סדר עדיפויות, הרי הוא מצוי בסעיף 5 (3), אולם כפי שנראה מתוך לשון הסעיף 5 (3) סדר העדיפויות הוא מבחינת הזכאי במזונות — כלפי מי יכול הוא לבוא קודם בדרישה“³.

וזו לשון סעיף 5:

„אין אדם חייב לספק מזונות לבן משפחה לפי סעיף 4 אלא במידה שנתקיימו

שלוש אלה:

(1)

(2)

(3) אותו בן משפחה אינו יכול לקבל מזונות לפי סעיף 2 או לפי סעיף 3 או מעזבון ואינו יכול לקבלם מבן משפחה הקודם לאותו אדם לפי הסדר שנקבע בסעיף 4“.

1 ע"א 261/67 בנימין לוי נ. יאיר וארנה לוי, פד"י כ"א (2), 499.

2 ס"ה מס' 276, תשי"ט, עמוד 72.

3 עמ' 501 בססה"ד.

האם נכונה היא מסקנתו של השופט קיסטר⁴ כי סעיף 4 מהווה סולם עדיפויות חד סיטרי; כדי להשיג את מזונותיו צריך הזכאי למזונות לטפס שלב אחרי שלב, מבן משפחה קרוב לבן משפחה רחוק, אך החייב במזונות אינו יכול להשתמש בשלבי הדי-רוג המשפחתי. סולם העדיפויות אינו קיים כלפיו וחובתו קיימת כלפי כל הקרובים המנויים בסעיף 4 באופן שווה?

קיימים מספר נימוקים נגד קביעה זו.

א. קשה ובלתי יעילה מבחינה מעשית תהיה קביעה של חובת מזונות למספר אנשים, בני משפחה, מבלי לקבוע סולם עדיפויות שיכנס לשימוש כאשר כל הזכאים, או חלקם, יתבעו מזונות. נגית כי הייב במזונות נתבע לפרנס מספר זכאים, בעת ובעונה אחת, זכותם של שני זכאים, או יותר, ברורה וללא עוררין. מצבו הכלכלי של החייב מאפשר לו לפרנס רק את אחד הזכאים. מה יקרה כעת? האם סכום הכסף המספיק לפרנסתו של אדם אחד (לפי ההערכה הצנועה ביותר) יהולק בין מספר אנשים והתוצאה המעשית תהיה שהוא לא יספיק לאיש?

בצורה פשטנית גוכל לומר שיש לחלק סכום זה באופן שווה למספר הזכאים למזונות ובכך נפטר מבעיית סדר העדיפויות.

כנגד גישה זו יש לומר:

1. חלוקה כזו של כספי החייב לא תפטור את בעייתם של הנוקמים אלא תגדיל טרדות וביורקרטיות. כל אותם הזכאים שסכום הכסף שקיבלו אינו מספיק, כאמור, לאף אחד מהם יצטרכו להגיש תביעה מהודית כלפי קרוב אחר החייב במזונותיהם לפי הסדר של ס' 4, או לגשת ללשכת הסעד או לגוף פילגטרופי אחר. אין כל הצדקה למתן פס"ד כג"ל והוא כשלעצמו מהווה בזבוז זמנו של השופט, של הצדדים לדיון וכל הגלולה אליהם.

2. מפסה"ד עולה גישה אחרת. השופט קיסטר סבור כי במקרה זה אם יבואו אליו מספר זכאים בתביעת מזונות יוכל לטעון נגדם, "כי יש לקחת בחשבון את היותו תומך"⁵ בזכאים אחרים. ביהמ"ש אינו גורס כי יש להבדיל בין מקרה של תביעה סימולטנית למזונות ובין מקרה שזכאי מגלה לאחר תביעתו שהחייב תומך כבר בזכאים אחרים.

מה היא כוונתו של השופט קיסטר? האם מתכוון הוא לומר כי ההתחשבות של ביהמ"ש תהיה בכך שיוקטן הסכום שמקבל זכאי א' (שתבע מזונות קודם לתביעה הנוכחית) ויועבר לזכאי ב' או אולי מתכוון הוא לכך שהזכאי שתביעתו מאוחרת "יתחשב" בעובדה שלחייב אין מספיק כסף לכלכל גם אותו ויפנה לחייב אחר, אם קיים כזה.

נראה כי השופט קיסטר התכוון לאפשרות השנייה. סימוכין לדעה זו נמצא בעוב"ד שהשופט השתמש בביטוי "יש לקחת בחשבון" ולא אמר מפורשות שיש לפצל את סכום המזונות בין מספר זכאים בשווה.

אפשר להביא גימוק נוסף השולל קבלת הגישה הראשונה. השופט קיסטר אמר בהודמנויות רבות כי את החוק לתיקון דיני משפחה (מזונות) יש לפרש ע"פ עקרונות

4 מדברי השופט כהן (שם, עמ' 504) משמע שהוא משאיר שאלה זו, לענין סעיף 4, פתוחה.

5 שם, עמ' 502.

מוזנות לכדים

המשפט העברי⁶, ולפי המשפט העברי קיים דין קדימה במוזנות (הענין ידון להלן)⁷. עוד אפשר לומר כי אין לפצל סכום למוזנות בצורה העלולה לגרום לבובו יותר מאשר להביא תועלת ואין שום סיבה לחלק כספים בצורה שלא תביא את מלוא התועלת למקבליהם. סביר יהיה א"כ להגות שכשאמר השופט קיסטר שיקחו בחשבון את עובדת התמיכה בקרוב שכבר מקבל מוזנות, התכוון לומר בכך שהתובע המאוחר יותר יתבע קרוב אחר, או רשות סעד מתאימה.

גם לדעת השופט קיסטר, קיים א"כ, סדר עדיפות באשר לחובתו של החייב: זכאי שהקדים לתבוע את פרנסתו מהחייב או שאיתרע מזלו (ואולי בעצם למזלו הטוב) ונוקק לבקש עזרה מבן משפחתו קודם שנוקק לכך בן משפחה אחר, זכותו לקבלת עזרה קודמת לזכותו של התובע הבא אחריו מבחינה כרונולוגית. כי כאשר יתבע בן משפחה אחר, יאמר לו החייב כי אפילויותיו הכספיות מוגבלות לתמיכה בזכאי אחר ויש להתחשב בכך שהחייב מפרנס את קרובו שהקדים לתבוע.

לפי דברי ביהמ"ש בפסה"ד לוי, יוצא א"כ שקיים סדר עדיפות של כל הקודם⁸. זוכה⁹. האם סדר עדיפות זה טוב מהדירוג המצוי בס' 4? ברור שלא. אכן, יש הכרח לקבוע סולם חובות לצורך מוזנות. השאלה היא האם ס' 4 קובע סדר כזה? והאם סדר עדיפות זה חל בכל המקרים?

ב. ס' 19 (ב) לחוק האמור קובע כי: „חוק זה בא להוסיף על זכויות המוזנות הנתונות על פי כל דין שבי"ד דתי דן לפיו ועל פי הדין האישי החל על הצדדים, ואינו בא לגרוע מזכויות אלה“.

דומה כי בענין זה היה מקום לדון בבעיות שמעורר ס' 19 (ב) כאשר קבע השופט כי ס' 4 אינו קובע סדר עדיפויות ולא הפנה אותנו לסדר עדיפות אחר הקיים ע"פ הדין העברי לגבי יהודים (והרי פסה"ד עוסק ביהודים).

נבהיר את הדברים לאור המקרה הבא:

את ואב זכאים לקבל מוזנות מהחייב, והם אכן תבעו זאת. מצבו הכלכלי של החייב קשה ולמרות רצונו הטוב יכול הוא לפרנס רק אדם אחד בנוסף לכני משפחתו הקרובים (אשתו וילדיו). החייב נתבע בביהמ"ש לשלם מוזנות לשאריו (בהנחה שתנאי ס' 5 (3) התקיימו) ועל ביהמ"ש להחליט על חלוקת „כבשת הרש“ — למי צריך החייב להעניק את עזרתו לאחיו או לאביו הזקן?

6 המר' 3105 + 2422/59 זובץ ג. זובץ כ"ב פס"מ 93, 95: ימאחר שחוק לתיקן דיני משפחה (מוזנות) תשי"ט-1959, מהווה חלק מדיני משפחה, הרי נדמה שאפשר לפרש את החוק לאור העקרונות של המשפט העברי, ומה גם שעיקר החוק מבוססים על דיני צדקה של המשפט העברי. מ.א. 72/60 כהן ג. כהן כ"ח פס"מ 106, 110. דיני צדקה בשימושם בישראל, - הפרק ליט - כרך כ"ד, עמוד 174.

7 גם השופט קיסטר עומד על נקודה זו, לענין ילדים (עמ' 502 בפסה"ד) וקובע שבחוק זה ההסדר שונה. נסה להוכיח בהמשך הדברים כי הגשה לסע' 4 צריכה להיות שונה מגישתו של השופט.

8 ביהמ"ש מדבר אמנם על קביעת מידת התמיכה, אך יתכנו מקרים שהתחשבות בתמיכה שהחייב תומך בקרוב אחר תוביל לקביעת מידת מוזנות של 0%. היציאי - מתן מוזנות כלל.

או בסיטואציה אחרת: חמותו של אדם מקבלת ממנו מזונות (מס' 1) ובאים ילדיו הבגירים (מס' 2) ותובעים מזונות. לפי מצבו הכספי יכול הוא לתמוך רק באדם אחד. במי יתמוך? כאשר יתבקש ביהמ"ש להחליט בשאלה זאת עומדות לפניו שתי אפשרויות:

1. ביהמ"ש יורה להלק את הכסף בין הזכאים, באופן שווה.
2. ביהמ"ש יחליט שאחד הזכאים, "זכאי יותר" ויורה להעביר לו את הכסף. את חסרונות האפשרות הראשונה הדגשנו לעיל, ציינו גם שאין לפרש את החלטת ביהמ"ש בפס"ד לוי בכיוון זה.

לפי האפשרות השניה אנו מגיעים בדרך התהותים לקביעת סדר עדיפות, אולם הפעם ע"פ החלטת ביהמ"ש. האם המחוקק בס' 4 נמנע מלקבוע סדר עדיפות והתכוון להעניק זכות זו לבית המשפט? אין הוכחה שכך הדבר.

נחזור עתה לס' 19 (ב). מה זכותם של אבי החייב ושל האח לפי, "הדין האישי החל על הצדדים", דהיינו במקרה של יהודים, לפי המשפט העברי?

במשפט העברי ההלכה היא: "הקרוב קרוב קודם". קיימים קרובי משפחה (מל-בד אשתו ובניו הקטנים) שחובת פרנסתם כוטלת על אדם מכח דיני צדקה, וכופין על הצדקה⁹. חובה זו קיימת לגבי כל קרוביו אך עוצמתה חזקה יותר לגבי שארי בשר הקרובים אליו מבחינת ההיררכיה המשפחתית. בטור יורה דעה נאמר¹⁰: "כתב ה"ר סעדיה: חייב אדם להקדים פרנסתו לכל אדם... וממשיך הטור: "ואחר יפרנס נפשו ויקדים פרנסת אביו ואמו לפרנסת בניו ואח"כ פרנסת בניו... ואחר הבנים אחיו ואחר אחיו הקרובים..."

דירוג המזונות במשפט העברי הוא א"כ כך:

- (1) הורים (לא כולל הורי אשתו).
- (2) בנים בוגרים.
- (3) אחים (לא כולל בני זוגם).
- (4) שאר קרובים.

הנכדים אינם מוזכרים כנושאי זכות תביעה למזונות בפני עצמם אלא בגדר "שאר קרובים"¹¹. במקרה של תביעות מקבילות למזונות מצד אבי החייב ואחיו, יוקדם אבי החייב במשפט העברי, לפני האח. במקרה של תביעות מקבילות למזונות של חמותו ובנו הבגיר יוקדם בנו הבגיר לחמותו לפי המשפט העברי¹².

9 כתובות דף מט ע"ב; ירושלמי פאה פרק א' ה"א; קידושין לב' ע"א; תוספות ד"ה אורו; רמב"ם הלכות ממרים פרק ו' הל' ג'; שו"ע יו"ד ר"מ ה'; יו"ד סימן רנ"א הל' ג' ד'; שו"ת הרשב"א חלק ג' רצ"ב;

10 יו"ד סימן רנ"א; שו"ע יו"ד סימן רנ"א ס"ג, רמ"א.

11 יש אומרים כי האמרה התלמודית "בני בנים כבנים" מתייחסת גם לחובת הסב במזונותיהם. דעת רוב הפרשנים אינה כך. עיין ד"ר שרשבסקי, דיני משפחה, מהד' ב' עמ' 372. לענין מקורות עיין אנציקלופדיה תלמודית חלק ג' עמ' שמו.

12 ערוך השולחן יו"ד, רנ"א, ח'.

במקרים אלו בולטת הבעיות של ס' 4 בעימות עם ס' 19 (ב).

אם נפרש שסעיף 4 אינו קובע סדר עדיפות, כפי שפירש ביהמ"ש בפס"ד לוי, יידרש ביהמ"ש להכריע זכותו של מי מהתובעים עדיפה, כאשר לחייב אפשרות לפרנס רק אדם אחד. לחלק את הסכום בין שני התובעים אי אפשר מפני שתיפגע זכותו של בעל זכות הקדימה במשפט העברי (האב או הבן הבגיר, לפי הענין) ופגיעה כזו אסורה לפי ס' 19 (ב). ביהמ"ש יאלץ לקבוע סדר עדיפות, ובמקרה זה את סדר העדיפות של המשפט העברי.

האם הפתרון שהוצע הינו מחייב המציאות המשפטית? האם ס' 19 (ב) מחיל על יהודים את המשפט העברי כל אימת שחלה התנגשות בין החוק לתיקון דיני מש" פחה (מוזנות) ובינו, כאשר לזכאי למוזנות זכות קדימה לפי המשפט העברי? יכולנו אולי לאמר ש"דיני צדקה", הקובעים במשפט העברי את דיני המוזנות לקרובים, אינם מהווים חלק מ"הדין האישי החל", אולם בפסיקה נקבע שלא כך הדבר.¹³

בפס"ד אשואל נ אשואל נאמר: „בערעור זה נתעוררה שאלת היקפה של חובת בגים במוזנות הוריהם על פי דיני ישראל. אין ספק כי חובה כזאת קיימת וכי אף על פי שהשם „צדקה“ קורא עליה הרי היא בגדר „מוזנות“ (maintenance) במובן הוראות דבר המלך...“¹⁴.

אם נראה את ס' 4 כקובע סדר עדיפות תיווצר התנגשות בינו ובין ס' 19 (ב) במקרה של תביעות סימולטניות למוזנות מצד חמות ובן בגיר, לדוגמה. לפי ס' 4 יצטרכו להעדיף את החמות ואילו לפי המשפט העברי (המוכנס דרך ס' 19 (ב)) עלינו להעדיף את הבן הבגיר.

יתכן אולי לומר שס' 19 (ב) מדבר על עצם הזכות המהותית למוזנות שאינה נפגעת ע"י החוק. החוק רק קובע חלוקת עדיפויות אחרת (אם נקבל את ס' 4 כקובע סדר עדיפויות) או מצמצם את כמות המוזנות (אם נקבל את הדעה שלפי פס"ד לוי במקרה של תביעות מקבילות הדין הוא „יחלוקה“) אולם הזכות עצמה אינה נפגעת. אינני סבור שאפשר לקבל השקפה זו. לפי גישה זו ה„זכות“ שס' 19 (ב) בא לתת לה חסינות מורדת מדרגת זכות מושלמת הניתנת תמיד למימוש לפי המשפט העברי לדרגת „זכות“ כלתי מושלמת שאין אפשרות לממשה בתנאים ידועים. לשונו של ס' 19 (ב) אינה מורה כן. יתר על כך, בהצעת החוק (ס' 19) נאמר רק ש„חוק זה אינו פוגע בסמכויות השיפוט של בתי דין רבניים לפי חוק שיפוט בתי דין רבניים (גישואין וגירושין)“, כלומר, אין התייחסות לדין האישי החל, ואילו בחוק עצמו גוסף ס' 19 (ב) הקובע מפורשות שהחוק אינו בא לגרוע מזכויות המוזנות הנתונות על פי הדין האישי החל על הצדדים. ניכרת כאן מגמת המחוקק להרחיב את תחולת הדין האישי בענין זה ולא לקצץ בנטיעותיו. אמנם כאן מתעוררת שאלה: סעיפים 2 ו-3 קובעים כי על מוזנות בן זוג ועל מוזנות ילדים קטנים „שלו והילדים הקטנים של בן זוגו“ יחולו הוראות הדין האישי החל עליו. על אדם שאין לו דין אישי יחולו הוראות החוק לתיקון דיני משפחה. אם נכונה הדעה שסעיף 19 מחיל את הדין האישי כאשר

13. ע.א. 507/61 רזניק נ. רזניק ט"ז סדר', 925, 928.

14. מ.א. 427/58 י"ב סדר' 953.

לאדם יש זכויות לפי דין זה, מדוע היה צורך לקבוע זאת במפורש בסעי' 2 ו-3? האם אין סעי' 2 ו-3 מיותרים לפי גישה זו?

התשובה היא, כי לפי סעי' 2 ו-3 חל הדין האישי בשלמותו, גם כאשר אין הוא מעניק זכות מסוימת שהחוק מעניק אותה. היינו, הדין האישי עלול לגרוע לעיתים מזכירותיו של אדם הנדון לפי דין זה, בעוד שסעי' 19 בא להוסיף על זכותו של אדם לפי חוק זה כאשר הדין האישי שלו מעניק לו זכות נוספת שאינה מוענקת ע"י החוק. הבדל נוסף: את זכותו של אדם למונונות, שלא על פי סעי' 2 ו-3, בודקים לפי החוק לתיקון דיני משפחה ורק אם מתברר שיש לו זכות ע"פ הדין האישי שלו שאינה כלולה בחוק, תופעל גם זכות זו. בעוד שבתביעת מונונות לפי סעי' 2 ו-3 אין בודקים כלל את זכותו של אדם לפי החוק אלא לפי הדין האישי בלבד, כאשר יש לתובע דין אישי. סעי' 19, א"כ, בא להוסיף זכויות ע"פ הדין האישי, ולא להחיל את הדין האישי בכללותו.

זהותו של „אביו הרוחני“ של ס' 4 עשויה לעזור לנו בקביעת הפרשנות המדורייקת שיש לתת לו. דא עקא, שזהות זו מעורפלת במקצת. בהצעת חוק היחיד והמש"פחה¹⁵ נאמר: „ברבים מפרטי ההוראות של חלק זה¹⁶ הלכנו בעקבות פסקי דין מקומיים כן הזמן האחרון...“¹⁷ הובט מונונות דומות קיימות בחוקים קונטיננטליים רבים¹⁸ אך אין חובה כזו קיימת באנגליה¹⁹. סדר הקרבה בין שארים הזכאים למונונות לפי ס' 4 שונה מסדר העדיפות של המשפט העברי ויתכן שזאת הסיבה בעטייה נמנע המחוקק מלומר בראש ס' 4 כי הוא קובע סדר עדיפויות²⁰.

לסיכום:

תביעות סימולטניות למונונות עלולות לגרום התנגשות בין ס' 4 וס' 19 (ב). קביעת סדר עדיפות במקרים שיכולת ההייב מוגבלת תביא לפישוט ויעול של תביעות כאלו. גראה כי הפתרון הנכון לבעיות הנוצרות ע"י עימות שני הסעיפים האמורים

- 15 טבת, תשנ"ז; דצמבר 1955 עמ' 162.
- 16 הכוונה לחלק העוסק בקביעת הזכאים למונונות והחייבים לתתם.
- 17 ת.א. 1757/53 שרשבסקי נ. שרשבסקי י"ס (מ), 119: ת.א. 123/54 שינפלד נ. שינפלד י"ס (מ) 151, שניהם של השופט קיסטר.
- 18 כנן: שוויץ, איטליה, ספרד, הולנד, פולין, יון ועוד. עין דברי הסבר לה"ח היחיד והמש"פחה ס' 122-123.
- 19 ראה ה-National Assistance Act, 1948, sec. 42 (11 & 12 Geo. 6, C. 29) כאן מוטלת חובת מחזקת רק בין בעל ואשתו וכלפי ילדיהם. עין ב-Halsbury's Statutes of England, 2nd ed., Vol. 16 p. 968.
- שם נאמר בהסבר לסעי' 42 הנ"ל כי זוהי חובת המונונות היחידה המוטלת על אדם ביחס לקרובי משפחתו. חוק זה ביטל את Poor Act, 1930 אשר קבע חובת מונונות רחבה יותר.
- 20 מש"כ בה"ח היחיד והמשפחה שם נאמר בס' 122 המקביל לס' 4: „אדם חייב במונונות בני משפחתו לפי סדר קרבה זה...“ אך לעומת זאת חסר בהצעת החוק ס' המקביל לסעיף 19 (ב). אם כי אפשר לומר שהבדלי הטסח מצביעים על כך שהמחוקק התכוון לומר שס' 4 אינו בא לקבוע סדר עדיפות. גישה זו מסתברת סחות, לאור הנאמר לעיל.

מזונות לנכדים

הוא כי בין יהודים יחול סדר עדיפות של המשפט העברי, בהתאם לס' 19 (ב) ו'. במקרה של תביעות בהן אין הדין האישי קובע סדר עדיפות, וביהמ"ש נאלץ לקבוע סדר עדיפות כלשהו לצורך החלטה קונקרטית, קובע ס' 4 את סדר העדיפות. לכאורה יתכן שמטרתה של איי-קביעת סדר עדיפות במפורש ע"י המחוקק היתה להשאיר קביעה זו בידי ביהמ"ש. כאשר יתבעו שני זכאים בעת אחת יקבע ביהמ"ש מי זכאי יותר ויעדיף אותו על פני הזכאי האחר. אולם, קשה לקבל פתרון זה. כאשר מידת הזדקקותם של שני זכאים שווה במידה רבה, עדיין תשאר הבעיה פתוחה. מלבד זאת, הבסיס הרעיוני והמוסרי לחובת מזונות בין שארי-בשר הינה הקירבה המשפחתית הקיימת בין אנשים מסוימים. ואם כך, אין להתעלם מהעובדה שיש שארי בשר קרובים יותר וקרובים פחות, ויש מצבים בהם צריך לקבוע סדר קרבה ביניהם. השארת קביעה זו לביהמ"ש לא תפתור בעיה זו.

מנחם גורמן*

21 הוא הדין לגבי קבוצות אחרות אשר חל עליהן דין אישי הקובע סדר עדיפות.
• תלמיד השנה השלישית בסקולטה למשפטים.